

РУС ТИЛИНИНГ МАКТАБ КУРСИ: ЎҚИТИШНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

Шамсутдинова Мухтасар Икромовна

*Андижон машинасозлик институти, академик лицейи рус тили fanii
ўқитувчиси.*

Annotatsiya: Мақолада замонавий лингводидактиканинг долзарб муаммолари кўриб чиқилган бўлиб, XX аср охири – XXI аср бошларида рус тилини ўқитиш методикасининг ривожланишининг асосий йўналишлари акс эттирилган. Мақолада мактабда рус тилини ўқитиш технологиялари, мақсадлари, мазмуни, назарий англаниши ва назорат қилиш таълимдаги компетентли ёндашув билан боғланган.

Калит сўзлар: лингводидактика, ўқитиш концепцияси, тил шахси, компетенция, таълим технологиялари, якуний назорат.

Аннотация: В статье рассматриваются актуальные проблемы современной лингводидактики, основные направления развития методики обучения русскому языку в конце XX - начале XXI веков. В статье соединены технологии, цели, содержание, теоретическое понимание и контроль обучения русскому языку в школе с грамотным подходом к обучению.

Ключевые слова: лингводидактика, концепция обучения, языковая личность, компетенция, образовательные технологии, итоговый контроль.

Abstract: The article examines topical problems of modern linguodidactics, the main directions of the development of methods of teaching the Russian language in the late XX - early XXI centuries. The article combines technologies, goals, content, theoretical understanding and control of teaching the Russian language at school with a competent approach to teaching.

Keywords: linguodidactics, teaching concept, linguistic personality, competence, educational technologies, final control.

XX-XXI асрларда хорижий тилларни ўқитишнинг замонавий методикаларининг ривожланишини асосий йўналишлари шахс, давлат ва жамият эҳтиёжлари билан боғлиқ. Ушбу эҳтиёжлар давлатнинг демократик ва ҳуқуқий давлат сифатида шаклланиши жараёнида шаклланди, устуворликлар ўзгарди, бу илмий тадқиқотлар йўналишларида ҳам, ахборот технологиялари ривожланиши ва ютуқларида ҳам намоён бўлди. Ўқиётганларнинг таълим ва мақсадлари ҳам шу билан боғлиқ. Ўзбекистон таълимини модернизация қилиш, таълимнинг янги мазмуни, ўқув жараёнини ташкил этишнинг янги шакллари, замонавий таълим технологиялари ва таълим сифатини баҳолашнинг янги шакллари органик

бирлигига қаратилган рус тилини ўқитишнинг янги моделини қуришни назарда тутати [1].

Рус тилини ўқитиш ҳозирги вақтда унинг меъёрларини ўзгартириш шароитида олиб борилмоқда. Аҳолининг умумий ва нутқ маданияти пасайиб бормоқда. Рус тилини ўқитиш бу шароитда алоҳида ижтимоий аҳамиятга эга бўлиб, жамиятнинг нутқ маданиятининг ҳолати тилнинг ўзи ва унинг хорижий тил сифатида инсон ҳақидаги ғояларга асосланган хорижий тилни ўқитишни шакллантириш билан белгиланади.

Шуни таъкидлаш керакки, ўқувчилар хорижий тилни ўрганишга жудаям эътиборли бўлишмайди, чунки хорижий тилни билиш жамиятда етарли даражада обрўга эга эмас ва жамият хорижий тилни тушунишнинг юқори даражасига кўтарила олмайди, чунки хорижий тилда сўзлашувчиларнинг маданияти даражаси етарлича юқори эмас. Тўғри, вазиятни бир зумда ўзгартириб бўлмаслиги аниқ. Шу боис, мактабда рус тилини ўқув предмети сифатидаги ҳолатини таҳлил қилиш, яъни замонавий мактабда рус тилини ўқитишнинг мазмуни, мақсадлари, ўқитиш методикаси, ўқитишнинг дидактик воситалари, ўқитиш технологияси, ўқувчиларнинг тил билимлари, кўникмалари ва қобилиятлари, назоратларни ташкил қилиш каби масалалар моҳиятини очиб бериш зарур.

1903 йилда академик А.А. Шахматов шундай деб ёзган эди: “бу жуда муҳим масала... аввало, мактабда рус тилини ўрганиш керакми, зарурми ёки зарур эмаслигини ҳал қилиш керак. Бу савол ўз-ўзидан пайдо бўлади, чунки бизнинг мактабларда ўқитишнинг ҳозирги шакли рус тилини ўрганиш ортиқча деган фикрни келтириб чиқаради, албатта, имлони ўрганиш, фикрларни ёзма ифода этишни – *тилни ўрганиш* деб аташ мумкин эмас” [2].

Ўтган вақтлар мобайнида мактабда рус тилининг позицияси ўқув фани сифатида деярли ўзгармади. Замонавий мактаб ўқувчилари учун рус тили дарслари қийин ва қизиқарли эмаслиги сир эмас. Аввало, бу болалар рус тилини кундалик ҳаётдаги роли ва аҳамиятини тушунмаслиги билан боғлиқ. Уни ўрганишга маъно бериш, тўғри ва чиройли нутқ кадриятларини қайтариш учун эса мактабда рус тилини ўқитиш методикасига фаннинг замонавий лингводидактик долзарб муаммолари нуқтаи-назаридан қараш керак.

Биринчи муаммо – мактабда рус тилини ўрганишнинг аҳамияти. “Рус тили” фанининг таълим ва тарбиявий аҳамияти рус тилининг ижтимоий функциялари билан белгиланади, у алоқа ва таъсир воситаси, борлиқни англаш, билимларни сақлаш ва ўзлаштиришдан иборат. Бадиий адабиётнинг асосий элементи оғзаки санъат сифатида намоён бўлади. Бироқ, бу тушунчани замонавий ўқувчига етказиш осон эмас, шунинг учун ўқитишнинг

тамоийллари, воситалари, усуллари ва услубларини танлаш ўқитувчидан замонавий илмий ютуқларга мос билим ва кўникмаларни талаб қилади [5].

Иккинчи муаммо – мактабда рус тилини ўқитишнинг мақсад ва вазифаларига тақалади. Рус тили ривожланишини замонавий босқичи, яъни ўқитиш методикаси ўқув мақсадларини аниқлашнинг янги ёндашувларини тавсифлайди. “Компетенция” тушунчаси мактабда фойдаланишга киритилди. Рус тилини ўқитиш компетенцияси нутқ билан мулоқот қилиш ва ўқув жараёнида шакланган рус тили ҳақидаги билимларни ўзлаштиришни ўз ичига олади. Ўқув мақсадлари тил, лингвистик, коммуникатив ва маданий компетенциялар орқали белгиланади.

Пировард мақсад шу компетенцияларга эга бўлган лингвистик шахсни тарбиялашдир. Тил:

- тил ҳақидаги билимларни тизим сифатида эгаллаш, унинг хусусиятлари, қоидалари ва бу билимлардан амалиётда фойдаланиш;
- лингвистик компетенция – тилга ҳодиса сифатида қарашни шакллантириш, лингвистикани фан сифатида билиш;
- коммуникатив компетенция – ўзганинг нутқини тушуниш, нутқ вазиятини, нутқ ахлоқ-қоидаларини ҳисобга олган ҳолда оғзаки ва ёзма шаклда нутқдан эркин фойдаланиш;
- маданий компетенция – миллий маданиятни ифодалаш шаклини, тил ва халқ тарихи ўртасидаги муносабатларни, рус тили ва рус нутқининг миллий ва маданий хусусиятларини, дунёнинг лингвистик расмини шакллантиришни, миллий тамғага эга бўлган тил бирликларини, рус нутқ этикетини, миллатлараро мулоқот маданиятини англаш компетенцияларидан иборатдир.

Рус тилини ўқитиш назарияси ва амалиётига компетенция тушунчасини киритиш шунчаки модда эмас. Ушбу тушунчани киритилиши мактабда рус тилини ўқувчилар томонидан ўзлаштириш мезонлари, ўқитишнинг мақсадлари ва мазмунини назарий тушунишнинг табиий натижасидир. Ушбу мақсадларга эришиш учун таълим объекти ва таълим мазмунини мослаштириш керак. Шубҳасиз, мактабда умумхалқ тили тарихий ва маҳаллий турларида ўрганилиши керак, шунингдек оғзаки ва ёзма адабий нутқни нутқ маданияти, амалий стилистика каби жиҳатларига эга бўлиши керак. Янги дастурлар ва дарсликларни ишлаб чиқиш истиқболли ҳисобланади, уларнинг яратилишида уч тараф иштирок этиши керак: учта ёндашувни бирлаштириш учун тилшунос, методист ва ўқитувчи: қизиқишга асосланган илмий, тушунарли ва амалий йўналиш [3].

Учинчи муаммо – “Рус тили” мактабдаги ўқув фанининг мазмуни. Ҳозирги босқичда мактаб лингвистик таълимнинг асосий мазмунини одатдаги билим, кўникма ва малакалар мажмуи билан боғлашмайди. Мазмуни давлат дастурларида ўз аксини топган Ўзбекистон мактабларнинг таълим стандартлари

ўрта мактаб битирувчисига ягона талабларни белгилайди ва ўқув натижаларини баҳолашнинг янги шакли – компетенцияни таклиф этади.

Бугунги кунда таълимнинг мақсади бошқача тарзда шакллантирилади: бир авлоддан бошқа авлодга ижтимоий тажрибани, инсоният томонидан яратилган маданий қадриятларни, шахсий ривожланишни энг муҳим фаолиятни шакллантириш орқали намоён бўлади. Шу нуқтаи-назардан дидактикада таълим мазмуни инсониятнинг педагогик жиҳатдан мослаштирилган ижтимоий тажрибаси сифатида тушунилади. “Рус тили” фанининг мазмунини аниқлашнинг назарий шарти, бу фаолият ёндашуви амалга оширилган ҳолда тил ва нутқни фарқлашдир. “Рус тили” фанининг мазмуни билим ва фаолият таркибий қисмларидан ташкил топган.

Тилни билиш – бу тил, унинг тузилиши, фаолияти, тил тизимининг турли даражадаги бирликлари, рус адабиётининг таниқли вакиллари ҳақида умумий ва тизимли маълумотдир.

Нутқ ҳақидаги билимлар – бу нутқ фаолияти, нутқ фаолиятининг маҳсули сифатида матн, нутқ услублари ва турлари, нутқ жанрлари, нутқ тушунчалари ҳақидаги маълумотлардир. Ушбу билимларни ўзлаштириш ўқувчининг билим ва коммуникатив маданиятини шакллантириш учун зарур шартдир [4]. Шундай қилиб, мактаб битирувчилари умуман халқ ва ҳар бир шахс ҳаётида тилнинг ўрни ҳақида тасаввурга эга бўлмай туриб, мактаб грамматикаси доирасидаги имло даражасида фақат ёзма нутқни эгалласалар, тилнинг тақдири учун масъулиятни ҳис этмайдилар.

Тўртинчи муаммо – рус тилини ўқитиш технологиялари. Ўқитиш технологиясини танлаш ўқитувчининг синфда ўқитишнинг анъанавий усул ва воситаларидан янгиларига ўтишининг мураккаб жараёнидир. Шу билан бирга, анъанавий технология – ички, тизим ва ўқитувчи томонидан қабул қилинган, инновацион эса ташқи, жорий этилаётган, аммо ҳали қабул қилинмаган деб ҳисобланиши мумкин. Шундай қилиб, педагогик ўтиш жараёнларини барқарор ва янгиликнинг бирлиги сифатида қаралиши мумкин.

Таълим парадигмаларининг изчил ўзгариши ҳар доим таълим технологияларининг ўзгариши ёки уларни модернизация қилиш билан бирга амалга ошади. Одатдаги ўқитиш методларимиз таълим технологиялари томонидан сиқиб чиқарила бошлади. Ўқитиш методикаси – бу бир авлод тажрибасини бошқасига ўтказиш ва инсон фаолиятининг янги тажрибасини шакллантириш деб аталадиган педагогик қоидалар, методлар, усуллар ва воситалар мажмуидир. Ҳар қандай ўқитиш усули ҳар доим маълум бир таълим парадигмасига асосланган муайян ўқув фани билан боғлиқ. Яқин-яқингача ўқитувчиларимиз совет даврида ишлаб чиқилган болалар ва ёшларни коммунистик тарбиялаш ғояларига асосланган фанларни ўқитиш, тушунтириш

ва тасвирий таълимни ривожлантириш элементларига эга бўлган методлардан фойдаланишганди.

Ўқитиш технологияси, яъни таълим технологияси назарияни амалиётга ва амалиётни назарияга яқинлаштирувчи бир босқичдир. Унинг моҳияти вақт, жой, иштирокчиларнинг хусусиятлари ва бошқа ўзига хос шароитларни ҳисобга олган ҳолда ушбу қоидаларни (мақсадлар, вазифалар, принциплар, мазмун, методлар, таълим ва тарбия шакллари) ишлатиш учун тизимларни шакллантириб ўқитиш методикасини ишлаб чиқишдадир. Рус тили таълим технологиясининг мазмуни жамиятни ривожлантириш стратегияси, таълимни ривожлантириш стратегияси, таълим концепцияси, таълим мақсадлари, мазмуни, методлари, ташкилий шакллари, ўқитиш воситалари ва жамиятнинг эҳтиёжларини самарали акс эттириши керак.

Бешинчи муаммо – якуний назорат шакллари, ўқувчиларнинг рус тили билим, кўникма ва қобилиятларини баҳолаш. Мактаб амалиётига “компетенция” тушунчасини киритиш, ушбу фан бўйича мактаб ўқувчиларини тайёрлаш даражасини ошириш бўйича аниқ ориентирлар беради ва охир-оқибат ушбу даражани назорат қилиш, ҳисобга олиш ва баҳолашнинг бутун тизимини сезиларли даражада ўзгартиради. Тилни билиш даражасини баҳолаш тил ва лингвистик компетенцияни аниқлаш учун тестларни ўз ичига олади, коммуникатив компетенцияни баҳолаш эса нутқ фаолиятини эгаллаганлик даражасини текширишни ўз ичига олади. Ушбу ваколатлар мактабда ўқишнинг барча йиллари давомида 1-синфдан 11-синфгача шакллантирилиши, ҳар бир компетенциянинг мазмуни эса 5-синфдан 11-синфгача рус тили фанининг исталган босқичида якуний назорат материалларида акс эттирилиши керак. Бошқача айтганда, ҳар қайси синфда рус тили якуний назоратнинг таркибий тузилиши бир хил: якуний иш уч қисмдан иборат бўлиб, уларнинг ҳар бири ўқувчиларда муайян компетенцияни шаклланганлигини текширади [2].

Рус тили фанининг якуний назорат имтиҳонининг шакли шундай тузиладики, у 4 компетенцияларни ҳар бири ўрта мактаб битирувчиларида қай даражада шаклланганлигини текшириш имконини беради.

Якуний назоратда уч турдаги топшириқлар қўлланилади: жавоби танланадиган топшириқлар, қисқа жавобли топшириқлар, батафсил жавобли топшириқлар. Жавоби танланадаган вазифаларнинг аксарияти ўқувчиларнинг қуйидаги тил компетентлигини: сўз тўғри ёки нотўғри ёзилганлигини, тиниш белгилари жумлага тўғри қўйилганлигини, шунингдек, қандайдир нутқ бирлигини тил нормасига мослигини (ёки мос эмаслигини) аниқлаш қобилияти текширади.

Жавоби танланадиган бир нечта вазифалар лингвистик компетенцияни – тил бирликларини аниқлаш ва уларни таснифлаш қобилиятини – ва

коммуникатив компетенцияни – баёотни тушуниш ва мантиқан матнни куриш қобилиятини текширади. Умуман олганда, жавоби танланадиган вазифалар рус тили фанидан баъзавий даражада билимини текширади.

Қисқа жавобли очик турдаги вазифалар асосан синалувчиларнинг лингвистик компетентлигини текширишга қаратилади.

Таҳлил қилиш учун жавоби танланадиган вазифаларга қараганда мураккаброқ тил материаллари таклиф этилади ва у ажратилган тил мисоллари (сўзлар, иборалар, жумлалар) шаклида эмас, балки матн материалида такдим этилади.

Батафсил жавобли очик турдаги вазифа – бу такдим этилган матнга асосланган иншо. Топширик ўқувчиларнинг коммуникатив ва маънавий компетенцияларини шакилланганлигини текширади, яъни амалий нутқ кўникмаларини ва мактаб битирувчилари монолог нутқига эгаллигини, ўз нуқтаи-назарини асосли ва саводхонлик билан ифодадай олишини текширади, бу нафақат ўқув фаолиятини муваффақияти учун, балки битирувчининг кейинги касбий таълими учун ҳам муҳимдир.

Машҳур олим-психолог М.М. Рубинштейннинг адолатли фикрига кўра, “янги мактаб биринчи навбатда янги ўқитувчи”. Замоनावий шароитда, жамият янги мактаб яратиш заруратига дуч келганда, ўқитувчининг муаммоси икки баробар, уч баравар, эҳтимол ўн баробар ошади [3]. Биринчи навбатда бу сўзлар, рус тили маданиятини сақлаб қолиш ва унинг бойликларини янги авлодларга етказиш учун катта масъулият юклайдиган, рус тили ўқитувчисига тегишли.

Хулоса

Рус тили ўқув фани сифатида юз йилдан ортиқ вақт давомида мавжуд. Ўша давр педагогик муаммолар бугунги кунгача ҳам ўз аҳамиятини йўқотмади. Улар замоनावий тил вазиятига, лингводидактик фан ҳолатига мос келади. Рус тилини ўқитиш мақсадлари – лингвистик, коммуникатив ва маънавий компетенция орқали белгиланади. Пировард мақсад шу компетенцияларга эга бўлган лингвистик шахсни тарбиялашдир.

Адабиётлар

1. Антонова Е.С. Методика преподавания русского языка: коммуникативно-деятельностный подход: учеб. пособие. М.: КНОРУС, 2007. 464 с.
2. Обучение русскому языку в школе: учебное пособие для студентов педагогических вузов / Под ред. Е. А. Быстровой. М., Дрофа, 2004. 240 с.
3. Полат Е.С. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования: учеб. пособие для студ. высш. учебных заведений. М.: Академия, 2008. 368 с.
4. Обучение русскому языку в школе: учеб. пособие для студентов педагогических вузов / Под ред. Е.А. Быстровой. М.: Дрофа, 2004. 240 с.
5. Концепция модернизации российского образования на период до 2010 года. М., 2001.